

Redaktionens förord

TEMA: Rättssociologi

Från januari 1923 till november 1924 publicerades en serie artiklar i *American Journal of Sociology*, med syftet att lämna ett bidrag till sociologins historiskrivning. Författaren var Albion Small, tidskriftens redaktör sedan starten 1895. Som universitetsämne, med egen tidskrift och eget förbund, var sociologin ännu ung i USA. Man kan rentav säga att disciplinens historia sammanföll med perioden för Smalls redaktörskap. Den som ville skriva ämnets historia var därför i allt väsentligt hänvisad till att beskriva dess ursprung och förhistoria, och när artikelserien gavs ut i bokform hette den mycket riktigt *Origins of Sociology* (1924). Det intressanta är var Small väljer att förlägga den sociologiska tankemodellens ursprung. Vi förflyttas då till åren 1814-1815, och debatten mellan två rättslärdar. Den ene är Anton Friedrich Justus Thibaut, som står för en rationalistisk syn på rätten. Hans motståndare är Friedrich Karl von Savigny, vars historiskt orienterade betraktelsesätt skulle bilda skola i Tyskland under återstoden av 1800-talet. I von Savignys lära, framförallt sådan den presenteras i *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (1814), ser Small de första fröna till det som senare skulle utvecklas till vad han uppfattar som det sociologiska tänkesättet.

Tio år efter det att Albion Small publicerat sina artiklar om sociologins historia är en annan amerikan, Earle Edward Eubank, på rundresa i Europa. Eubanks resa och korrespondens finns livfullt beskriven i Dirk Käslers fina bok *Soziologische Abenteuer* (1985). Eubank intervjuar en lång rad europeiska sociologer, bland dem den åldrade Ferdinand Tönnies, som han fortsätter att ha brevkontakt med. I ett av breven ger Tönnies sin syn på de sociologiska konceptens ursprung. De föddes, menar Tönnies, i konfrontationen mellan ett rationalistiskt och ett historiskt tänkesätt, och han hänvisar till Savignys programskrift som den viktigaste källan till en sociologisk tankemodell.

Det finns naturligtvis ett mått av godtycklighet i Smalls och Tönnies sätt att förlägga sociologins vagger till rättsvetenskapen. Hur man beskriver sociologins

ursprung är om inte annat avhängigt vad man betraktar som (god) sociologi, eftersom det är denna sociologis ursprung man söker. Historieskrivning kan således ofta vara ett medel i kampen om vad sociologin ska vara och innehålla. Ändå måste man konstatera att rättsvetenskapen historiskt tycks ha fungerat som idéleverantör till sociologin. Ett ytterligare exempel på detta kan vi hämta från Max Weber, som för övrigt disputerade i juridik. I sina metodologiska skrifter frågar sig Weber bland annat hur orsaksförklaringar går till i vad han kallar de historiska vetenskaperna. En historisk vetenskap konstruerar begrepp om historiska individer, och försöker förklara unika, historiskt situerade händelser. Kausalförklaringar i denna mening finner vi av förklarliga skäl just i rättsliga sammanhang. När Weber själv ska göra reda för hur han tänker om de historiska händelsernas orsaker, så hänvisar han till en teori som introducerats och accepterats i det tyska rättssystemet – teorin om kausal adekvans.

Det är dock inte bara tänkandet om rätten som har varit betydelsefull för sociologin. Rätten själv har ofta varit föremål för sociologiska studier. I Émile Durkheims *De la division du travail social* (1893) används rättsutvecklingen, från repressiva till restitutiva lagar, som en indikator på övergången från mekanisk till organisk solidaritet. Max Weber lade stor vikt vid studiet av rättsförhållanden, och Marianne Weber skrev utförligt om familjerättens förändringar i *Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung* (1907). Även äldre arbeten, som fortfarande finner vägen in i kurser om sociologins klassiker, hade rätten som empiriskt objekt och tema – det räcker att nämna Johann Jacob Bachofens *Das Mutterrecht* (1861) och Henry Sumner Maines *Ancient Law* (1861).

Sammantaget framträder en bild av rätten som nära förbunden med sociologin. Men stämmer detta idag? En överblick över sociologiska böcker och artiklar ger vid handen att det sociologiska studiet av rätten har tillfallit en av ämnets subdiscipliner, rättssociologin. Detta är måhända inget att förvåna sig över. Sociologiämnet har splittrats upp i bindestreckssociologier, varav en del – som kriminologi och medie- och kommunikationsvetenskap – har blivit egna ämnen.

Rättssociologin förefaller gå samma väg, och den har dessutom, som Håkan Hydén konstaterar i sitt bidrag till denna volym, en dubbel natur: den är både ett rättsvetenskapligt och ett samhällsvetenskapligt ämne.

En viss arbetsdelning är förvisso av nöden i en vetenskaplig disciplin, men man kan ändå resa frågan om det inte innebär en betydande förlust för sociologin om rättssociologernas arbeten blir osynliga för ämnets mittfåra och för andra bindestreckssociologier. Rättsliga förhållanden spelar en betydande roll i samhällslivet, och rättssociologins material och tänkesätt har mycket att bidra med till sociologiämnet.

Detta nummer av Sociologisk Forskning – ett temanummer om rättssociologi – är tänkt att introducera aktuell rättssociologisk forskning för en större sociologisk publik. De olika bidragen speglar bredden i denna forskning, och visar dessutom på pendlingen mellan rättssociologins rättsvetenskapliga och dess samhällsvetenskapliga pol.

I Håkan Hydéns artikel, *Att förstå en handling – från kausalanalys till normanalys*, kan man se en parallell till det som Albion Small och Ferdinand Tönnies gör när de framhåller Savignys och rättsvetenskapens bidrag till sociologins tankemönster. Rättssociologins sätt att tänka om normer tillhandahåller, enligt Hydén, en sociologisk förklarings- och förståelsemodell som har distinkta fördelar i förhållande till kausalanalysen. Den normanalys som Hydén pläderar för ska bidra till att ge en beskrivning av handlandets förutsättningar, och därmed ligga till grund för en handlingsteori.

Ellinor Platzers bidrag till numret befinner sig nära rättssociologins samhällsvetenskapliga pol. Artikeln, som har rubriken *Kulturellt utbyte eller billig arbetskraft? Au pair i Sverige*, är en empirisk undersökning av betingelserna för en viss typ av hushållstjänster, nämligen de som utförs av unga kvinnor som kommer till Sverige som au pair. I lagens mening handlar detta inte alls om tjänsteproduktion, utan om ett kulturellt utbyte, med följderna att arbetet inte är underkastat de regleringar och kontroller som normalt gäller på arbetsmarknaden. Arbetet skiljer sig även i andra hänseenden från de villkor som generellt gäller på arbetsmarknaden, inte minst genom att den anställde bor hos sin arbetsgivare. Platzner undersöker i sin artikel hur den formella regleringen av verksamheten fungerar i praktiken, liksom hur efterfrågan på dessa tjänster struktureras av den kombinerade effekten av livsform och könsarbetsdelning. Efterfrågan visar sig dessutom specificeras av föreställningar om vissa kulturer som bättre lämpa-

de än andra att utföra hushållsarbete.

Med *Jan Torpmans* artikel, *Det rena rättslärandet: kognitiva funktioner i ett normativt system*, rör vi oss mot rättssociologins andra pol, rättsvetenskapen. I fokus står frågan om rättens förändring och rättens lärande. Rätten är ett system av normer, och till skillnad från den erfarenhetsbaserade kunskapen förändras inte normer för att verkligheten inte stämmer överens med dem. Med den utgångspunkten kan man fråga sig hur rätten alls kan förändras – något som den ju onekligen gör. Den positiva rätten ställer oss samtidigt inför det rakt motsatta problemet. Här tänker vi på rätten som ett system av dynamiska normer, som får sin giltighet enbart av att de stiftats av en instans som har rätt att stifta lagar. Det finns således inga begränsningar alls för vilka rättsändringar som kan införas, med undantag för den tröghet som ligger i grundlagarna. Men varför ändras då inte rätten mer än den gör? Varifrån kommer rättens tröghet, och varför tycks rätten vara så bunden till sin historia? Torpman närmar sig denna problematik via systemteorin, och undersöker en speciell form av rättsändring som, med en anspelning på Kelsen, ges beteckningen *det rena rättslärandet*.

I artikeln *Kollegialitet, terapi och medling: expertgranskning i psykiatrimål* – författad av *Stefan Sjöström, Maritha Jacobsson* och *Anna Hollander* – är det experternas roll i rätten som analyseras. Experternas makt i det moderna samhället har diskuterats flitigt inom samhällsvetenskapen, främst kanske i relation till miljö och risker. Bara en expert kan kontrollera halten i en experts utsagor. För hur ska lekmannen kunna värdera de belägg och resonemang som ligger till grund för expertutsagan? Detsamma gäller, kan man tillägga, för personer som också är experter, men inom andra områden – som när rätten har att ta ställning till halten i vittnespsykologens utsagor. Problematiken är särskilt akut i länsrättsförhandlingar om psykiatrisk tvångsvård, och det är sådana mål som författarna studerar. Sedan 1992 underställs psykiatrins tvångsinslaganden domstols behandling. Rätten har möjlighet att kalla in en egen expert för att kunna värdera den behandlande läkarens omdömen. Frågan är då vad som faktiskt sker vid dessa så kallade LPT-förhandlingar? Författarnas material, bandupptagningar och skriftliga domstolshandlingar från LPT-förhandlingar, reser frågetecken kring huruvida rättens egna experter verkligen bidrar till att förmedla expertdiskursens rättsliga relevans. Då uppstår frågan hur experternas status ändå reproduceras. För att undersöka detta analyserar författarna experternas tolkningsrepertoarer.

Numrets sista artikel är författad av *Ingela Kolfjord*, och har rubriken

Förrättsligandet av ungdomars konflikter. Kolfjord intresserar sig för vad som händer när ungdomars konflikter tar vägen över det formella rättssystemet, något som blivit allt vanligare i Sverige under senare år. Med hjälp av en diskursanalys visar författaren hur såväl parterna som händelseförloppet undergår en transformationsprocess när de konstrueras i rättens termer. Komplexa och mångtydiga skeenden måste inordnas i rättens kategorier. Därigenom blir förloppen och parterna visserligen mer entydiga och hanterbara för rättssystemet, men beskrivningen kan samtidigt stämma dåligt överens med parternas egna uppfattningar. Det är för övrigt inte bara rättsimmanenta kategorier som verkar genom rättssystemet. Rätten är ett autonomt system, men den är också öppen för inflytanden från andra diskurser – och även denna aspekt undersöks i Kolfjords artikel.

Sociologisk Forsknings temanummer om rättssociologi ger en överblick över aktuell forskning på området. Det är en forskning som spänner över mycket olikartade teman, frågeställningar, metoder och teoretiska ansatser. Allmänsociologin torde ha mycket att vinna på att återuppta intresset såväl för rätten som för rättstänkandet.

/Växjö i december 2002

Ola Agevall för SF:s redaktion